

Мороз В. П.,*здобувач кафедри цивільного права та процесу
Київського університету права Національної академії наук України,
керуючий партнер адвокатського об'єднання «Супрема Лекс»*

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС НЕТРАДИЦІЙНИХ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено питанням історичного розвитку та формуванню підінституту права інтелектуальної власності – нетрадиційних засобів індивідуалізації.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, засіб індивідуалізації, традиційний засіб індивідуалізації, нетрадиційний засіб індивідуалізації, право на назву держави, право на назву регіону, право на ім'я фізичної особи, право на псевдонім, право на найменування юридичної особи, особисте немайнове право, історичний аспект, генезис, формування, історія, розвиток.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена об'єктивними процесами розширення сфери інтелектуальної власності та залучення до правовідносин цієї сфери тих об'єктів, які традиційно перебувають під охороною інших інститутів цивільного права.

Так, у межах сучасного цивільного обігу дедалі більшого значення набувають питання правового регулювання відносин, пов'язаних з інтелектуальною власністю.

Мета статті – проаналізувати історичний шлях розвитку нетрадиційних засобів індивідуалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремою специфічною категорією об'єктів права інтелектуальної власності є засоби індивідуалізації, розвиток яких зумовлений підвищенням необхідності розрізнення суб'єктів господарювання та виробленої ними продукції, наданих послуг і виконаних робіт для полегшення вибору споживачів.

З активним розвитком засобів індивідуалізації як об'єктів права інтелектуальної власності серед них виокремлюється група об'єктів права інтелектуальної власності, які можна назвати нетрадиційними засобами індивідуалізації, до яких, зокрема, належать право на ім'я фізичної особи, право на найменування юридичної особи, доменне ім'я та право на найменування держави або регіону.

Безумовно, дослідження питань історичного розвитку та формування нетрадиційних засобів індивідуалізації дасть змогу належним чином підійти як до нормативного врегулювання цієї групи об'єктів права інтелектуальної власності, так і до більш поглибленого їх дослідження в цивільній науці.

Так, зародження доктрини «промислової власності», рідоначалником якої можна вважати Д. Боуфлера, який писав, що «дерево, яке вирросло в полі, безсумнівно, менше належить своєму власнику, ніж ідея – автору», стосується XVIII сторіччя. Положення теорії промислової власності знайшли своє відображення у вступній частині першого французького патентного закону, яка передбачала, що «будь-який винахід або відкриття є власністю його автора» [1, с. 13–14].

Відомий російський цивіліст І.О. Покровський у своїй праці «Основні проблеми цивільного права» зазначав щодо визнання права інтелектуальної власності: «Не тільки в право-

вих системах примітивних народів, а й у римському праві така духовна діяльність не давала жодних суб'єктивних прав на її продукти їхнім авторам та не користувалась правовим захистом. Будь-хто міг опублікувати або відтворити без згоди автора його твір, реалізувати його технічний винахід. Наскільки мало цінувалась у римському праві духовна діяльність сама по собі, видно вже з того, що в класичну епоху, наприклад, поема, написана на чужому пергаменті, або зображення, намальоване на чужій дошці, належали не поету або митцю, а власнику пергаменту або дошки. Щоправда, Юстиніану така норма здалась конфузною та була скасована, однак про захист інтелектуальної власності в Юстиніановому зведенні мова не йде» [2, с. 133].

Виникнення ідеї захисту прав авторів на їхні твори безпосередньо пов'язане з відкриттям книгодрукування, яке французький король Людовік XII називав «винаходом скоріше божественним, ніж людським», що зумовило нове джерело доходу та водночас проблеми із захистом авторських прав, насамперед прав видавців. Для захисту авторських прав почали видавати привілеї, які надавали виключне право видавцю на певний твір та забороняли видавати цей твір іншим видавцям. Так, у Венеції в XIV столітті винахідники, які вдосконалювали вітряний млин, заохочувались ділянками землі й кредитами. У різних країнах Європи була видана серія привілеїв майстрам, які втекли з венеціанського острова Мурано, де виготовляли знамените й дороге скло, секрет виробництва якого ретельно охоронявся. У 1710 році в Англії було прийнято перший закон з авторського права «Статут королеви Анни», яким було закріплено особисте право автора на охорону опублікованого твору строком на 14 років, який за життя автора міг бути подовжений ще на 14 років.

Початок нормативного регулювання патентного права пов'язується з підписанням наприкінці XIX століття Паризької конвенції про охорону промислової власності, яка стала першим і ключовим міжнародно-правовим актом та є основою розвитку законодавства у сфері права інтелектуальної власності в цілому та промислової власності зокрема.

Щоправда, саме патентне право виникло набагато раніше. Так, першим патентним законом була Декларація Венеціанської республіки 1474 року, відповідно до положень якої кожний громадянин, який створив машину, що раніше не застосовувалась на території держави, отримував привілей, згідно з яким усім іншим заборонялось протягом 10 років виготовляти подібні машини. На захист прав винахідників у той час стала королівська влада, яка видавала так звані особисті привілеї, які фактично були прообразом сучасних патентів на винаходи. Метою таких привілеїв було звільнення винахідника (індивіда) від контролю цеху. Спочатку привілеї базувались на королівській волі, що зумовлювало заборону вимагати надання привілею будь-ким поза волею короля та, відповідно, ускладнювало розвиток промислової власності.

На території ж Російської імперії розвиток патентного права безпосередньо пов'язаний із розвитком промисловості за часів Петра I в середині XVIII сторіччя. Зокрема, у 1752 році професору М.В. Ломоносову було надано привілей на виробництво різноманітного скла та інших галантерейних виробів, «дабы Ломоносов как первый в России тех вещей сыскатель за понесенный им труд удовольствие иметь мог бы впредь от нынешнего времени 30 лет никому другому в заведении тех фабрик дозволения не давать» [3, с. 7].

Окремою специфічною категорією об'єктів права інтелектуальної власності є засоби індивідуалізації, розвиток яких зумовлений поглибленням суспільного поділу праці, глобалізацією економіки та підвищенням необхідності розрізнення суб'єктів господарювання й виробленої ними продукції, наданих послуг і виконаних робіт для полегшення вибору споживачів. Значні темпи економічного розвитку та загострення конкуренції зумовлюють зростання цінності таких засобів індивідуалізації, як знаки для товарів і послуг, комерційні (фірмові) найменування та географічні зазначення, як основних інструментів збільшення обсягів збуту та, відповідно, збільшення прибутків.

Водночас помітно, що зазначені об'єкти не дуже вписуються в групу промислової власності, принаймні за своїм функціональним призначенням.

З активним розвитком засобів індивідуалізації як об'єктів права інтелектуальної власності виокремлюється такий підінститут права цієї сфери, як нетрадиційні засоби індивідуалізації, до яких, зокрема, належать право на ім'я фізичної особи, право на найменування юридичної особи, доменне ім'я та право на найменування держави або регіону.

Введення терміна «нетрадиційні засоби індивідуалізації» є умовним та визначається недостатністю правового матеріалу, необхідного для визнання цих об'єктів як самостійних і традиційних об'єктів права інтелектуальної власності в цивільному праві України, а їх правове регулювання відрізняється від режиму традиційних об'єктів права інтелектуальної власності. Однак віднесення цих прав до інтелектуальної власності має під собою достатні підстави. Для справедливої критики цієї концепції зазначимо, що такими підставами є, зокрема, виключність прав правовласників на нетрадиційні засоби індивідуалізації та можливість їх комерційного використання, що також притаманне більшості традиційних об'єктів права інтелектуальної власності.

Як відомо, одним із перших особистих немайнових прав, яке знайшло своє відображення у світовій нормотворчості, є ім'я фізичної особи. Так, наприклад, згадки про право на ім'я містяться в давньошумерському законодавстві, приписах египетських законів та різних джерелах прав античних держав.

Зокрема, у давніх шумерів ім'я особи визначалось через територіальну приналежність, яка об'єднувала походження людини з її соціальним статусом.

Спеціальними правилами врегульовувалось надання імені дітям у Стародавньому Римі. Так, римський громадянин мав особисте ім'я (praenomen) та фамільне ім'я (nomen), а також іноді когномен (cognomen), тобто кличку, яка могла передаватись у спадок, фактично набуваючи статусу частини фамільного імені.

Вищеописані тенденції розвитку правової регламентації імен були характерні також для Київської Русі та подальшого розвитку вітчизняного права. До прийняття християнства на Русі серед привілейованих класів існували такі імена, як Любо-

мир, Остромир, Святослав, Ростислав, Ярослав, Людмила, Рогнеда тощо. Натомість із прийняттям за часів князя Володимира християнства «за східним обрядом» з'являються нові імена, які відповідають церковним канонам.

У Давній Русі такі імена слугували юридичними найменуваннями людей та ставились в актах, купчих та інших документах для ідентифікації людини. При цьому зберігались і старі імена, які були відсутні в канонах церкви щонайменше до XVII сторіччя.

З плином часу змінювались також підходи до визначення змісту імені фізичної особи як засобу індивідуалізації та об'єкта права інтелектуальної власності. Якщо декілька тисячоліть тому ім'я особи регламентувалось виключно як особисте немайнове право та не могло бути використане з метою одержання прибутку, досягнення комерційних цілей, зокрема, шляхом відчуження прав на ім'я на платній основі, то сьогодні це цілком можливо.

Незважаючи на те, що право фізичної особи на ім'я відоме вже декілька тисячоліть та на сьогодні достатньо широко відображене в цивільному законодавстві різних держав, особливості його правового регулювання досі є не остаточно дослідженими та визначеними. З розвитком права інтелектуальної власності ім'я фізичної особи починає розглядатись окремими вченими як об'єкт права інтелектуальної власності. Зокрема, такої думки дотримуються П. Кроу, І.Ю. Кожарська, Ю.В. Іськова, О.Д. Святоцький, Г.К. Кунанбаєва. Причиною цього є можливість отримання комерційної вигоди від використання імені фізичної особи та, відповідно, необхідність отримання захисту прав на таке використання.

У теорії цивільного права проблематика права особи на ім'я (псевдонім) завжди привертала увагу багатьох учених-цивілістів. Зокрема, вона була предметом дослідження Р.О. Стефанчука, Й.О. Покровського, М.М. Агаркова, В.Л. Суховерхого, З.В. Ромовської, О.П. Сергєєва, Т.А. Фадєєвої, Л.О. Красавчикова, М.М. Малеїної, Л.В. Красицької, М.Л. Нохріної, С.І. Чорноченко, Т.В. Дробишевської, О.О. Посикалюка, С.О. Сліпченко, Г.О. Андрощука та інших авторів. Проте предметом їхніх досліджень був лише або загальнотеоретичний аспект, або перспективи правового регулювання, що не дає змогу здійснити повний комплексний аналіз відповідного об'єкта права як об'єкта права інтелектуальної власності та нетрадиційного засобу індивідуалізації.

На сьогодні низка вчених, зокрема й А.О. Кодинець, вважають, що ім'я особи цілком можна віднести до об'єктів права інтелектуальної власності та засобів індивідуалізації [4, с. 27], що цілком пояснюється з позиції радикальної концепції визначення правової природи особистих немайнових прав [5, с. 173].

Так, прихильники радикальної концепції вважають, що особисті немайнові права не пов'язані з майновими правами та являють собою окремий самостійний предмет правового регулювання. Наприклад, такий цивіліст як, В.О. Тархов, вважав, що відносини з приводу особистих немайнових прав є настільки оригінальними, автономними, відокремленими від інших правовідносин, що для їх захисту можуть використовуватись не лише цивільно-правові способи [6, с. 137].

Іншим об'єктом нетрадиційних засобів індивідуалізації є найменування юридичної особи.

Становлення та генезис найменування юридичних осіб тісно пов'язані з процесом виникнення юридичних осіб як носіїв певного засобу індивідуалізації. Незважаючи на те, що римськими юристами обговорювалась можливість існуван-

ня організацій, які володіли відокремленим майном та могли виступати в цивільному обороті від свого імені, саме поняття «юридична особа» не було відоме римському праву. Участь корпорацій у цивільних правовідносинах античної епохи була досить обмеженою, що проявилось у відсутності правових норм, спрямованих на регулювання їх правового статусу.

У подальшому, у XIX столітті, законодавства низки держав, зокрема німецьке (Торгове уложення 1897 р., ст. ст. 17–37), швейцарське (Закон про зобов'язання 1881 р., ст. ст. 865–876) та скандинавських країн (Шведський закон 1887 р. про торгові реєстри і фірми), забезпечували правове регулювання відносин, що виникають у зв'язку з набуттям та використанням найменувань юридичних осіб і фірмових найменувань, а також містили правила й вимоги до структури відповідних найменувань.

Однак, незважаючи на те, що такий об'єкт права, як найменування підприємства, відоме вже не одне сторіччя та на сьогодні досить широко відображене в цивільному законодавстві різних держав, особливості його правового регулювання досі не є остаточно дослідженими та визначеними. З розвитком права інтелектуальної власності найменування підприємства дедалі частіше розглядається як окремий специфічний об'єкт права цього виду власності. Такий підхід формувався протягом тривалого часу, а його причиною стала можливість отримання комерційної вигоди від використання найменування підприємства та, відповідно, необхідність отримання захисту прав на таке використання.

У період середньовіччя розвиток учення про юридичну особу також перебував під значним впливом рецепційованого глосаторами та коментаторами римського приватного права. Поява й поширення юридичних осіб пов'язується з епохою розвитку економічних і торгових зв'язків періоду Нового часу, коли давньоримський інститут спільної власності виявився неспроможним адекватно регулювати відносини, що виникли за участю об'єднаного капіталу.

З розвитком та поширенням грамотності виникає необхідність використовувати певне позначення для підпису на документах, для чого спочатку використовували своє ім'я, а під час створення об'єднання купців стали вживати особливе позначення товариства, яким підписували всі документи та до якого включались імена всіх його членів чи одного з них із вказівкою на існування товариства. Тому саме слово «фірма» має італійське походження та означає «підпис».

Якщо спершу процес розвитку корпорацій здійснювався в обмеженому масштабі (усі члени разом вирішували питання спільної діяльності та несли повну відповідальність за борги об'єднання), то в подальшому бурхливий розвиток економіки привів до знеособлення юридичної особи – появи об'єднань, члени яких несли обмежену відповідальність. Поступово на зміну повному товариству приходив новий вид юридичної особи – акціонерна компанія. Поява нових юридичних осіб позначилась на змісті фірмових найменувань – найменуванням акціонерної компанії могло бути будь-яке оригінальне позначення, навіть безпосередньо не пов'язане з прізвищами її членів чи характером діяльності.

Із часом значною мірою у зв'язку зі зловживаннями, що з'явилися у цій сфері, виникла потреба в регулюванні відносин, пов'язаних із використанням фірми.

Ще одним об'єктом нетрадиційних засобів індивідуалізації є найменування держави або регіону.

Незважаючи на виникнення найменування держав та окремих їхніх регіонів ще в період давнього Шумеру та Стародав-

нього Єгипту, а також на бурхливий розвиток державотворення в добу Античності, надання їм цивільно-правової охорони відбулось пізніше за інші засоби індивідуалізації.

Особливістю держави (регіону) як об'єкта права є тісне переплетення приватноправових та публічно-правових елементів.

Назва держави або регіону як окремий засіб індивідуалізації та об'єкт права інтелектуальної власності на сьогодні лише розпочинає свій історичний шлях та ще не має належного закріплення ні в науці цивільного права, ні в законодавстві держав.

Висновки. Таким чином, вбачається, що бурхливий розвиток підприємництва та комерціалізація всіх сфер життя зумовили появу таких нетрадиційних засобів індивідуалізації, як право на ім'я (псевдонім), право на найменування юридичної особи та право на назву держави або регіону, історичний розвиток яких як окремих об'єктів права інтелектуальної власності лише розпочинається, натомість як об'єктів права цивільного налічує вже тисячоліття. Тобто специфічною особливістю цих засобів індивідуалізації є саме нетрадиційний підхід до їх сприйняття та використання в цивільному обігу, зумовлений новими підходами суспільства до самовизначення та переходом на постіндустріальний рівень розвитку.

Унаслідок історичного розвитку об'єктів права інтелектуальної власності та особистих немайнових прав, необхідності захисту відповідних об'єктів правовідносин під час здійснення комерційної діяльності сформувались нові об'єкти права інтелектуальної власності та засоби індивідуалізації. Саме впровадження в чинне законодавство України правової регламентації нетрадиційних засобів індивідуалізації на сьогодні є одним із головних напрямів реформування вітчизняного законодавства у сфері права інтелектуальної власності, що цілком відповідає сучасним світовим тенденціям нормотворення.

Література:

1. Богатых Е.А. Патентное право капиталистических и развивающихся государств / Е.А. Богатых, В.И. Левченко. – М., 1978. – 200 с.
2. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – М., 1998. – 250 с.
3. Рузакова О.А. Право интеллектуальной собственности / О.А. Рузакова. – М.: МФПА, 2004. – 308 с.
4. Кодинець А.О. Право на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг: [монографія] / А.О. Кодинець. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. – 312 с.
5. Флейшиц Е.А. Личные права граждан в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е.А. Флейшиц. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 207 с.
6. Тархов В.А. Советское гражданское право. Часть вторая / В.А. Тархов. – Саратов: СГУ, 1979. – 231 с.

Мороз В. П. Исторический генезис нетрадиционных средств индивидуализации

Аннотация. Статья посвящена вопросам исторического развития и формированию подинститута права интеллектуальной собственности – нетрадиционных средств индивидуализации.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, средство индивидуализации, традиционное средство индивидуализации, нетрадиционное средство индивидуализации, право на название государства, право на название региона, право на имя физического лица, право на псевдоним, право на наименование юридического лица, личное неимущественное право, исторический аспект, генезис, формирование, история, развитие.

Moroz V. Historical genesis of non-traditional means of individualization

Summary. The article discusses trends of historical development and forming of such substitute of intellectual property law as non-traditional means of individualization.

Key words: intellectual property law, mean of individualization, traditional mean of individualization, non-traditional mean of individualization, right to a state name, right to a region name, right to a name, right to a stage name, right to a company name, personal nonproperty right, historical perspective, genesis, forming, history, development.

